

POLIFONIYANIŇ RAWAJLANIŇ DÁWIRLERI HÁM POLIFONIYALIQ FORMALAR

Muratbaeva Ayzada Axmetovna

Ózbekistan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filiali, “Ulıwma kásiplik hám

social gumanitar pánler” kafedrası

muzıkatanıw qánigeligi 3-kurs studenti.

E-mail: ajzadamuratbaeva@gmail.com

Ilimiy basshı: Charshemov J.A.

Annotaciya: *Bul maqalada polifoniyanıń payda bolıw derekleri, áyyemgi dáwirlerde polifoniyanıń tiykarǵı túrleri hám sol dáwirlerdegi kompozitorlar haqqında sóz etiledi.*

Gilt sózler: *Polifoniya, kóp dawıslıq, kontrapunkt, kompozitor, muzıka izertleniwi, teoriya.*

Аннотация: *В данной статье описан этапы развития жанра полифонии, её виды в античности и композиторы этого периода.*

Ключевые слова: *Полифония, многоголосие, конtrapunkt, композитор, музыковедение, теория.*

Annotation: *This article describes the stages of development of the polyphony genre, its types in antiquity and composers of this period.*

Keywords: *Polyphony, counterpoint, composer, musicology, theory.*

Polifoniya páni, joqarǵı muzıka oqıw orınlarınıń muzıkatanıw, kompozitorlıq hám atqarıwshılıq bólimlerinde úyreniletuǵın eń quramalı muzıka-teoriyalıq pánlerden biri bolıp tabıladı. Polifoniya kursınıń tiykarǵı maqset hám wazıypaları teoriyalıq tiykarlardı úyreniwge, sonıń menen birge, polifoniyalıq usıllar hám sol kórinisler salasındaǵı ámeliy kónlikpelerdi iyelewge jóneltirilgen.

Hár bir dáwirdiń kórkem ámeliyatı tek ǵana sol dáwirlerdiń dóretpelerinen shólkemlesken, hám ótken dawirlerdiń de kórkem jetiskenlikleri emes, bálkim olardan úyrenilip atırǵan dáwir oylaw tiykarları saqlanǵan bolıp tabıladı. Sol sebepli de teoriyalıq qarawlar áhmiyetli dárejede usı dáwirdiń quramalı stilistik haqıyqatlıqların ózinde kórsetedi. Hár bir dáwir kórkem óneri waqıyalarınıń bahası mudamı, tek sol dáwirge tán bolǵan kóz qarasına kórinetuǵın boladı. Mısalı, áyyemgi dawir úyreniwshiler dıqqat orayında jetik hám pedagogikalıq máseleler, orta ásirlerde teologiya, gumanizm dáwirinde bolsa ensiklopediyalıq máseleler bolǵan. Sonıń menen birge, polifoniya teoriyası da bir tárepten ulıwma jaǵday hám tolıq maǵlıwmatlar kompleksinen, basqa tárepten bolsa tek arnawlı bir dáwirlerdiń kórkem ámeliyatına

gana tiyisli bolgan uliwmalasqan ham sholkemlesken, janede bul tiykarında teoriyashılar tarepinen belgilengen gúzetiwler ayırıqsha oqıw qóllanbalarğa aylanıp úlgergen. Nátiyjede Frank Kyolnskiy, Parexa, Tinktoris ham Monaxuslardıń dóretpeleri programmalaştırılğan retinde qabil etiledi.

Polifoniyani úyreniwde onıń bargan sayın qalıplesip barıwı ózgeriwi, bir formanıń rawajlanıwı ham basqasınıń joǵalıp ketiwi, jańa formalardıń payda bolıwı sıyaqlı processlerin esapqa almaw múmkin emes. Sonnan kelip shıqqan halda kóp dawıslıq formaları ham de muzikalıq forma ham janrlar (shirkew muzıkası menen bir qatarda dúnyalıq muzikanıń da) rawajlanıwınıń arawlı bir dáwirlerin ajıratıp kórsetiw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Kóp dawıslıqtıń dáwirlerge bóliniw tariyxı hár qıylı dereklerde shama menen tómendegishe kóriniske iye:

1. IX-XI ásirler. Kópdawıslıqtıń dáslepki formaları - organum.

Jetiliken konsonansli (sesler uyǵınlığı) parallel háreketler (oktava, kvarta ham kvintali), qarama-qarsı háreket, qıya háreket ham geterofoniyanıń eń ápiwayı kórinisleri ústin bolğan.

2. XIII-XIV ásirler. Úsh dawıslıqtıń anıq ústinliginde dawıslar sanınıń arttırılıwı; imitatsiyanıń (professional) muzıkaǵa kirip barıwı. Janrlar - qosıq, motet, madrigal, ballada. Buǵan baylanıslı belgili kompozitorlar - Frauenlob (X1 P a.), Florentina (1300-1351), G. De Masho (1300-1377), Peruzio (XIV a.), F. Landini (XIV a.), F.de Vitri (1291-1361) ham basqalar.

3. XV-XVI ásirler. Kópdawıslıqtıń jetekshi túri bolğan qatań usıl (vokal polifoniya) nıń kamalǵa jetken shını. Polifoniyalıq usıl, sonıń menen bir qatarda, asbap muzıkasında da óziniń rawajlanıwın dawam etti;

Sol dáwirlerde polifoniyalıq janrlar: Motet (motettan ayırıqsha bolıp esaplanıw XIII-XIV ásirlerde – oǵan salıstırǵanda bir túrli bolıp, kóbinese diniy tekstke baylanısqan), Madrigal fransuzcha chanson, italyanacha ham nemishe qosıq, messanıń iri forması. Kompozitorlar : D. Dyufai, J.Benshua, D.Dansteybl, Y. Okegem, O. Lasso, J. Depre, GJzak, A. villart, L. Zenfl, Dj. Palestrina ham basqalar.

4. XVII ásir. Polifoniyanıń ásbap ushın pyesalarında da rawajlanıwı, vokal janrları sheklewlerden azat bolıp, registr diapazonınıń keńeyiwi, polifoniyalıq rawajlanıw usıllarınıń bayıtılıwı. Gomofoniya rawajlanıwı menen baylanısqan jańa polifoniyalıq usıl kristallizaciyası. Janrlar: motet, messa, madrigal, richerkar, kansona, prelyudiya ham fuga, ásbap ushın pyesalar, fantaziya, chakonalar, passakalyalar. Kompozitorlar : K. Monteverdi, S. Sheydt, G. Shyuts, J.Freskobaldi, Ya. Svelink, I. Reynken, J. Gabrieli, A. Stradella, A. Korelli, I. Paxelbel, D.Bukstexude, I. Kunau, G. Pyorsell, A. Skarlatti.

5. XVIII ásirdeń birinshi yarımı Polifoniyanıń jańasha rawajlanıwı. Janrlar: motet, oratoriya, messa, kantata, prelyudiya ham fuga, passakalya, sonata, variaciyalar.

Kompozitorlar: I. S. Bax, G. F. Gendel, G. Telean, I. Mattezon, R. Kayzer, A.Lotti, I. Fuks, A. Kaldara, J. F. Ramo.

6. XVIII ásirniń ekinshi yarımı - XX ásirniń bası. Polifoniyalıq forma gomofoniya hám kóp dawıslıń gomofonik formaları menen bir qatarda bar bolıp tabıladı. Polifoniyalıq hám gomofoniyalıq qatarda bar bolıp tabıladı. Polifoniyalıq hám gomofoniyalıq forma hám principleriniń óz-ara kúshli tásiiri.

7. XX ásir. Muzıkalıq oylaw hám qalıplestiriwshi principlardıń ámeldegi dástúrlerge tayanǵan halda rawajlanıw processleri. Fuga, passakalya, polifoniyalıq gruppalar sıyaqlı polifoniyalıq formalardıń qayta tikleniwi. Polifoniya XX ásir muzıka kórkem ónerin áyyemgi dáwir miyrasları menen baylaw zárúrli bolıp tabılǵan.

Polifoniyalıq formalar sisteması (sistematikasi):

- 1) úlgili klassik polifoniyalıq formalar - imitaciyalıq hám imitaciyalıq emes;
- 2) úlgili klassik polifoniyalıq formalar, yaǵnıy, XX ásir kompozitorlıq ámeliyatında ámeldegi bolǵan hám bekkemlengen jańa túrdegi formalar (Creshendoli polifoniyalıq formalar, poliostinatalı, ritmkontrapunktli);
- 3) individuallastırılǵan formalar, yaǵnıy notipologiyalıq, jalǵız oylap tabılǵan formalar.

Polifoniyalıq formalarda texnikanıń túrli kórinislerinen paydalanıw (tonallı, modallı, seriyalı, mikropolifoniyalıq, aleatorik, sonor, polistilistik). XX ásir muzıkalıq oylawınıń ulıwma kórsetkish qásiyetleri - bul onıń polifoniyaǵa Principial tárizde umtılıwı bolıp tabıladı. S. Skrebkov sońǵı mın jıllıq dawamında Evropa tariyxındaǵı polifoniya evolyuciyasını aytıp, polifoniyanıń tórt túrin ajratıp kórsetedi:

- 1) Geterofon yamasa dawıs astı (podgolosochnaya) polifoniya.
- 2) Joqarı Oyanıw dáwiriniń qatań usılına tán bolǵan stretto-imitaciyalıq polifoniya.
- 3) Ğárezsiz qarsı struktura menen imitaciyalıq polifoniya.
- 4) Túrli temaǵa polifoniya. Onı dawıslardıń jetkilikli dárejede tema tárepten individuallastırılǵan kontrast polifoniya dep ataw múmkin.

Joqarıda aytıp ótilgen kompozitorlardan tısqarı ózbek hám qaraqalpaq kompozitorları dóretiwshiliklerinde polifoniya ayrıqsha orındı iyeleydi. Ózbek kompozitorlarınan G.Mushel, T.Qurbanov, F.Yanov-Yanovskiy, H.Raximov, V.Saparovlardıń “Prelyudiya hám fuga” atlı polifoniyalıq toplamları, R.Abdullaev, N.Ġiyosov, V.Saparov hám basqalardıń óz aldında polifoniyalıq dóretpeleri, qaraqalpaq kompozitorları esaplanǵan Ğ.Demesinov, A.Xalimov, Á.Sultanov N.Muxammedinov, Q.Zaretdinov, U.Abdullaeva, J.Charshemov, B.Allaniyazovlardıń dóretiwshiligindegi bir qansha shıǵarmaları bunıń ayqın mısalı. Bul janrǵa bolǵan itibar tiykarınan XX-ásirden baslap payda bola basladı. Dáslep kompozitorlarımız ózleriniń iri kólemlı shıǵarmalarında, instrumental shıǵarmalardıń bólimlerinde polifoniyalıq usıllardı Evropa úlgisi tiykarında qollanǵan bolsa, keyin ala kompozitorlarımız onı sanalı túrde polifoniyanıń qaraqalpaq milliyligine baylanıwın

sezip, polifoniyaliq usulni qaliblesiwi ushin qaraqalpaq milliy urip-adet dastur qosiqlari, xaliq qosiqlaridan paydalanagan halda, olardi shigarmani tiykargi mazmunu retinde kennen qollana basladi.

Paydalanilgan adbiyatlar:

1. Чаршемов Ж. МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 16-22.
2. Charshemov J. Karakalpak bakhshis and schools of bakhshi art //Theoretical and Applied Science (ISSN: 2409-0085). – 2023. – Т. 118. – С. 178-180.
3. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 30-80 YEARS OF XX-CENTURY //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 33-36.
4. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 1990-2010 OF XX-XXI CENTURY //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 37-41.
5. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
6. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
7. Чаршемов Ж. БАЛЕТДА ЖЖ НОВЕР РЕФОРМАТОРЛИГИ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 33. – №. 2. – С. 20-25.
8. Charshemov J. XVI-XVII ASRLARDA BALETNING YEVROPADA KLASSIK RAQS TURI SIFATIDA RIVOJLANISHI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 22-27.
9. Charshemov J., Muratbaeva R. JAŃA RUXTAĖI XALIQ QOSIQLARI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 16-21.
10. Charshemov J., Orazalieva G. BAROKKO DAWIRINIŃ GARMONIYASI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 49-53.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M., Akhmetovna M. A. QOBIZ NAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
13. MURATBAEVA A. Music born of the heart //International Research Conference on Business, Economics & Social Sciences. – 2023. – №. 10. – С. 3-5.
14. MURATBAEVA A. The influence of Karakalpak folk songs on the emergence of musical art //Young Scholar's Academic Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 8-11.

15. Muratbaeva A. FOLKLORE IS THE HISTORY AND PRESENT OF OUR FUTURE //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 498-501.
16. Муратбаева А. ОТ ПЕЧИ ДО СИМФОНИИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 139-143.
17. Jumabayev A., Muratbayeva A. TURKESTAN NATIONAL CONSERVATORY //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 979-988.

